

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

щодо тлумачення та застосування норм права
(щодо питань викладених у Листі ВС № / від 17.06.2022 року)

Ключові слова: метод правового регулювання, подібність правовідносин, неявка в судове засідання, залишення позовної заяви без розгляду, підстави для скасування судових рішень

1. Щодо застосування ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України.

– *Норми, закріплені у ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України, за методом правового регулювання є імперативними чи диспозитивними?*

Розвиток правовідносин характеризується діалектичною взаємодією підходів до особистої свободи та її обмежень. При цьому теоретичні положення щодо обмеження свободи як правової категорії, формують критерії кваліфікації диспозитивної чи імперативної норми, які відображають нормативну форму ставлення держави до свободи поведінки суб'єктів.

Так, імперативні норми права характеризуються категоричністю приписів, які безпосередньо визначають поведінку суб'єктів і будь-яке відхилення від них не дозволяється, неможливим є й заміна за рішенням чи домовленістю цих суб'єктів умов такої норми іншими. Тоді як правова природа диспозитивної норми права допускає регулювання відносин за рішенням чи домовленістю адресатів норми та встановлює правило у разі відсутності згоди (рішенням чи домовленістю суб'єкти не встановили інших умов власної поведінки).

Правилами ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України суду приписано імперативно враховувати, що неявка позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки, суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору. Конструкцією вказаних норм встановлено імперативне правило щодо наслідків неявки позивача в судове засідання та передбачене виключення з загального правила, отже *норми, закріплені ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України за методом правового регулювання є імперативними.*

– *Повноваження суду залишити позов без розгляду з підстави, передбаченої ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України (нез'явлення позивача в судове засідання, за умови належного повідомлення позивача про час і місце судового засідання, не повідомлення позивачем суду про причини своєї неявки та не надання суду заяви про розгляд справи за його відсутності), дискреційними (на власний розсуд) чи імперативними (такими, що є обов'язковими в силу закон), тобто за наявності зазначених обставин суд має право чи зобов'язаний залишити позов без розгляду?*

Юридична концепція дискреції передбачає можливість вибору між альтернативними способами дій та/або бездіяльністю, тож під дискрецією розуміється не обов'язок, а повноваження відповідного органу влади.

Коли йдеться про дискреційні повноваження, то важливим є розуміння того, що це можливість обрання одного з кількох варіантів правомірного рішення самостійно (на власний розсуд), однак такі повноваження завжди мають межі, які визначені законом. Водночас, у разі коли законом передбачено лише один правомірний та законно обґрунтований варіант повноваження органу влади щодо прийняття рішення не є дискреційними.

У разі неявки належним чином повідомленого позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки за умови, що від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору законодавством передбачено прийняття лише певного конкретного рішення – залишення позову без розгляду відповідно до ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України.

Висновок: В цьому разі *за наявності необхідних умов повноваження суду залишити позов без розгляду з підстави, передбаченої ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України не є реалізацією дискреції, а є виконанням обов'язку.*

– *Чи є передбачені ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України підстави (умови) обов'язковими для залишення позову без розгляду? Якщо так, то які саме обставини не є обов'язковими для залишення позову без розгляду, а які можуть вважатися виключенням для обов'язкового залишення позову без розгляду?*

Суди як і інші органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України).

Залишення позову без розгляду як і закриття провадження у справі є способами завершення судового розгляду без ухвалення рішення по суті спору. Ці процесуальні рішення приймаються судом у випадках наявності тих чи інших обставин, які перешкоджають вирішенню справи по суті. Підстави залишення позову без розгляду мають різну правову природу (від порушення процесуального порядку пред'явлення позову до невиконання вимог суду з надання необхідних доказів), але всі вони спричиняють неможливість розгляду справи по суті. Тому за наявності будь-якої з передбачених законом підстав для залишення позову без розгляду суд не може проігнорувати таку підставу та вирішити справу по суті.

Так, наприклад, неявка позивача або його представника в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин означає порушення позивачем встановленого порядку судового розгляду (позивач зобов'язаний повідомляти суд про причини своєї неявки, а право самостійно

визначати характер своєї участі в судовому засіданні, зокрема й через неявку до нього, повинне бути здійснене у належний тобто визначений процесуальним законом спосіб – шляхом подання позивачем до суду клопотання про розгляд справи за його відсутності). ГПК передбачає порядок розгляду справи у змагальному порядку за участі обох сторін. Лише якщо позивач чітко висловив своє волевиявлення через клопотання про розгляд справи за його відсутності та за умови можливості розгляду справи за відсутності позивача в судовому засіданні, яка повинна бути обговорена судом з відповідачем, можливий судовий розгляд справи за відсутності позивача в судовому засіданні. Неявка позивача в судове засідання без повідомлення причин такої неявки може означати втрату позивачем юридичного інтересу до розгляду його справи судом, а в умовах воєнного стану - неможливості не лише з'явитися в судове засідання, а й повідомити суд про причини неявки. При цьому неправомірний розгляд судом справи за відсутності позивача в судовому засіданні може порушувати не лише процесуальні права позивача на участь у розгляді його справи, а й право відповідача на здійснення судового розгляду справи у встановленому законом порядку.

Висновок: *Таким чином, передбачені ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України підстави (умови) є обов'язковими для залишення позову без розгляду як і усі інші підстави залишення позову без розгляду, передбачені ст. 226 ГПК України.*

– *Чи залежить застосування судом такої процесуальної дії як залишення позову без розгляду з підстав, передбачених ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України, від того, чи визнав суд явку позивача в судове засідання обов'язковою?*

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 42 ГПК України учасники справи зобов'язані з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою. Невиконання учасником справи його обов'язків є підставою для застосування судом до такого учасника справи заходів процесуального примусу (ч. 3 ст. 42 ГПК України) у вигляді штрафу (п. 1 ч. 1 ст. 135 ГПК України). Суд може визнати явку позивача в судове засідання обов'язковою, якщо для належного з'ясування всіх обставин справи необхідне надання ним особистих пояснень. У випадку визнання судом явки позивача в судове засідання обов'язковим позивач не вправі скористатися своїм правом подати клопотання про розгляд справи за його відсутності. Інколи суд відмовляє у задоволенні такого клопотання, визнаючи явку позивача в судове засідання обов'язковою.

Висновок: *Однак застосування судом такої процесуальної дії як залишення позову без розгляду з підстав, передбачених ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України не залежить від того, чи визнав суд явку позивача в судове засідання обов'язковою.*

– ***У якому випадку суд за змістом ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України має надавати оцінку можливості вирішення спору у справі за відсутності позивача? Чи зобов'язаний суд надавати таку оцінку, якщо від позивача до суду не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності?***

Під час тлумачення положень ст. 202 ГПК положення частини четвертої цієї статті необхідно сприймати як спеціальну норму по відношенню до частини третьої. Тому суд може розглянути можливість вирішення спору за відсутності позивача лише якщо від позивача надійшло клопотання про такий розгляд.

Висновок: Якщо від позивача не надійшло клопотання про розгляд справи за його відсутності, суд може розглянути лише два можливих варіанти розвитку подій: відкладення судового розгляду або залишення позову без розгляду.

– ***Чи може суд на власний розсуд (за відсутності у суду повідомлення позивача про причини своєї неявки в судове засідання та / або відсутності заяви позивача про визнання поважними цих причин) визнати поважними причини неявки позивача в судове засідання за обставин, якщо причини такої неявки є очевидними, зокрема за обставин введення в країні місцезнаходження позивача воєнного стану та у разі, якщо місцезнаходження позивача згідно з повідомленою ним суду адресою є зона активних бойових дій?***

Введення в Україні воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ ніяким чином не має впливати на здійснення судочинства в країні, зокрема на необхідності забезпечення його належного функціонування в умовах воєнного або надзвичайного стану вказує ст. 64 Конституції України.

Відповідно до ст. 196 ГПК України суд розглядає справи в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням учасників справи про місце, дату і час його проведення. У нормах ст. 202 ГПК України законодавець диференціює необхідність урахування судом поважності/неповажності причин неявки позивача до суду залежно від того, якою є неявка: першою чи повторною.

Питання поважності причин є оціночним та залежить від доказів, якими підтверджуються відповідні обставини. Поважними причинами є лише ті обставини, які були чи об'єктивно є непереборними, тобто не залежать від волевиявлення особи, пов'язуються з дійсно істотними обставинами, перешкодами чи труднощами, що унеможливили своєчасне вчинення певної процесуальної дії.

Вирішуючи питання про поважність причин неявки позивача в судове засідання за обставин введення в країні місцезнаходження позивача воєнного стану та у разі, якщо місцезнаходження позивача, згідно з повідомленою ним суду адресою, є зона активних бойових дій слід враховувати що позивач фактично може не мати змогу повідомити суд про причини своєї неявки в судове засідання та / або подати заяву про визнання

поважними цих причин через задіяння його до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не може прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя.

Висновок: *Така обставина як введення в країні місцезнаходження позивача воєнного стану та/або факт того, що місцезнаходження позивача згідно з повідомленою ним суду адресою є зона активних бойових дій є очевидними та допускають можливість для суду на власний розсуд визнати поважними такі причини неявки позивача в судове засідання за відсутності у суду повідомлення позивача про причини своєї неявки в судове засідання та/або відсутності заяви позивача про визнання поважними цих причин.*

– *Чи зобов'язаний суд залишити позов без розгляду з підстав, передбачених, ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України, у разі, якщо позивач був належним чином повідомлений про час і місце судового засідання, однак не з'явився в судове засідання, не повідомив суд про причини своєї неявки та не надавав суду заяву про розгляд справи за його відсутності, однак при цьому причини такої неявки позивача в судове засідання для суду є очевидними та знаходження позивача згідно з повідомленою суду адресою у зоні активних бойових дій?*

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється.

Нормами п. 2 ч. 1 ст. 42 ГПК України визначено, що учасники справи мають право брати участь у судових засіданнях, а у випадках коли їх явка визнана судом обов'язковою зобов'язані з'являтися в судове засідання за викликом суду згідно з п. 3 ч. 2 ст. 42 ГПК України. При цьому положення ст. 202 ГПК України вказують на необхідність врахування судом поважності/неповажності причин неявки позивача до суду залежно від того не з'явився він в судове засідання вперше, вдруге чи втретє та передбачають настання процесуальних наслідків у кожному конкретному випадку. Зокрема така обставина як введення в країні місцезнаходження позивача воєнного стану та/або факт того, що місцезнаходження позивача згідно з повідомленою ним суду адресою є зона активних бойових дій є очевидними та допускають можливість для суду на власний розсуд визнати поважними такі причини неявки позивача в судове засідання за відсутності у суду повідомлення позивача про причини своєї неявки в судове засідання та/або відсутності заяви позивача про визнання поважними цих причин, про що було зазначено раніше. Означене виправдовує дискреційні повноваження суду щодо можливості відкладення розгляд справи відповідно до п. п. 4, 5 рекомендації РСУ від 02.03.2022 р. щодо роботи в умовах воєнного стану для всіх судів України, *однак не дає суду права вирішувати справу по суті за відсутності позивача в судовому засіданні.*

Висновок: *Отже якщо суд за власною ініціативою визнає очевидною поважність причин неявки позивача з причини знаходження позивача згідно з повідомленою суду адресою у зоні активних бойових дій, він не зобов'язаний залишити позов без розгляду на підставі ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України. Однак за таких обставин він не вправі і розглянути справу за відсутності позивача. У суду є лише два законних варіанти: за власною ініціативою визнати очевидною поважність причин неявки позивача і відкласти судовий розгляд справи або не проявляти вищезазначеної ініціативи, а формально застосувати ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України, залишивши позов без розгляду.*

2. Щодо застосування ст. ст. 308 – 313 ГПК України.

– *У якому взаємозв'язку між собою перебувають норми, закріплені у ст. ст. 308 – 313 ГПК України?*

Системність є однією з найважливіших якостей права, при якій враховується взаємозв'язок і взаємозумовленість норм права. Зокрема *взаємозв'язок норм, що закріплені у ст. ст. 308 – 313 ГПК України передбачає єдність загального і конкретного.* Більш загальні положення передбачені ст. 308 ГПК України, яка закріплює повноваження суду касаційної інстанції. Положення ст. ст. 309 – 313 ГПК України, в свою чергу, конкретизують норми ст. 308 ГПК України, визначаючи підстави реалізації кожного з повноважень суду касаційної інстанції окремою статтею ГПК України.

– *Чи співвідносяться між собою (чи мають взаємозв'язок) та яким чином норми, що містяться (1) у п. 5 ч. 1 ст. 308 та у ст. 311 ГПК України, а також (2) у ст. 311 та ст. 313 ГПК України?*

Положення, що містяться у ст. 311 ГПК України визначають підстави застосування судом касаційної інстанції повноваження, передбаченого п. 5 ч. 1 ст. 308 ГПК України.

Норми статей 311 та 313 ГПК України визначають підстави застосування двох різних повноважень суду касаційної інстанції.

– *Чи повинен суд касаційної інстанції застосувати положення ч. 2 ст. 311 ГПК України при наявності у суду підстав для застосування п.5 ч. 1 ст. 308 та ч. 1 ст. 313 ГПК України?*

Правило ч. 2 ст. 311 ГПК України застосовується лише у випадках застосування судом касаційної інстанції повноваження, передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 308 ГПК України, тобто у випадках, коли вирішення справи по суті є можливим. Наявність підстави для залишення позову без розгляду не дає можливості розглянути справу по суті. Неврахування судом такої підстави не

повинно оцінюватись з погляду того, чи таке процесуальне порушення вплинуло на правильність вирішення справи та ухвалення законного рішення, **адже справа взагалі не могла бути вирішена по суті.**

П. 5 ч. 1 ст. 308 ГПК України передбачено повноваження суду касаційної інстанції скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині. Означена правомочність реалізується за умови дотримання ст. 313 ГПК України. **Висновок: При наявності у суду підстав для застосування п. 5 ч. 1 ст. 308 та ч. 1 ст. 313 ГПК України положення ч. 2 ст. 311 ГПК України не підлягають застосуванню.**

– **Норма, закріплена у ч. 1 ст. 313 ГПК України, за методом правового регулювання є імперативною чи диспозитивною? У разі, якщо суд касаційної інстанції виявить, що оскаржуване рішення ухвалене з порушенням норм процесуального права та наявні підстави для залишення позову без розгляду з підстав, передбачених ст. ст. 226 та 231 ГПК України, суд касаційної інстанції застосовує повноваження, передбачені п.5 ч. 1 ст. 308 та ч. 1 ст. 313 ГПК України, як дискреційні (на власний розсуд) чи як імперативні (такі, що є обов'язковими в силу закону)?**

Приписи ч. 1 ст. 313 ГПК України характеризуються категоричністю, відхилення від них не дозволяється, отже **за методом правового регулювання вона є імперативною.** Відповідно якщо наявні підстави для залишення позову без розгляду або закриття провадження у справі згідно зі ст. ст. 226 та 231 ГПК України, **суд касаційної інстанції застосовує повноваження, передбачені п.5 ч. 1 ст. 308 та ч. 1 ст. 313 ГПК України як імперативні.**

3. Щодо умов, за яких існує необхідність врахування висновків Верховного Суду стосовно застосування норм процесуального права.

– **Чи має значення подібність правовідносин при необхідності врахування висновків Верховного Суду щодо застосування норм процесуального права?**

Так, має, але необхідно враховувати, що при врахуванні правових висновків щодо норм матеріального права має значення подібність спірних матеріальних правовідносин, а при застосуванні правових висновків щодо норм процесуального права - подібність процесуальних правовідносин.

Подібність правовідносини, безумовно, має значення при необхідності врахування висновків Верховного Суду щодо застосування норм процесуального права за умови надання терміну «подібні правовідносини» правильного змісту.

– **У яких випадках підлягають врахуванню висновки Верховного Суду щодо застосування норм процесуального права?**

Відповідно до ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус судді» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права та враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Вказане положення передбачене й ч. 4 ст. 236 ГПК України.

Зазначена норма процесуального права спрямована на формування усталеної судової практики, забезпечуючи таким чином дотримання принципу правової визначеності.

Необхідність оцінювати подібність процесуальних правовідносин при врахуванні правових висновків Верховного Суду обумовлена тим, що у випадку відмінності процесуальних відносин, вони можуть не мати певних умов застосування конкретної норми процесуального права, а отже на них не поширюватиметься дія правового висновку Верховного Суду. В кожному конкретному випадку подібність процесуальних правовідносин повинна оцінюватись судом залежно від обставин справи.

Висновок: *висновки Верховного Суду щодо застосування норм процесуального права підлягають врахуванню у випадках подібних процесуальних правовідносин.*

– *Чи підлягають врахуванню висновки Верховного Суду щодо застосування норм процесуального права у разі неподібності процесуальних обставин (ситуації) у порівнюваних справах (у справі, що розглядається судом, зі справою, в якій Верховний Суд сформував відповідні висновки щодо застосування норми процесуального права)? Тобто чи є подібність процесуальних обставин (ситуацій) у порівнюваних справах умовою, що визначає необхідність врахування висновків Верховного Суду щодо застосування норм процесуального права?*

Подібність процесуальних правовідносин не означає їх тотожності. Тому в кожному конкретному випадку суд повинен оцінювати, наскільки розходження умов застосування норми процесуального права у двох справах впливає на порядок застосування цієї норми та можливість врахування правового висновку Верховного Суду.

У справі № 910/16978/19 Верховний Суд сформував відповідні висновки щодо застосування норми процесуального права за касаційною скаргою позивача на ухвалу суду і ці висновки в подальшому були враховані у постанові об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 905/460/21 за наслідками перевірки ухвалених судами попередніх інстанцій судових рішень по суті спору.

Висновок: *В порівнюваних справах вбачається подібність процесуальних обставин (ситуацій), враховуючи збіг за змістовним критерієм і розходження у деяких деталях цих справ не може впливати на висновок про подібність процесуальних обставин (ситуацій), оскільки в обох справах для вирішення спору необхідно дослідити питання щодо*

підстав та умов застосування ч. 4 ст. 202 та п. 4 ч. 1 ст. 226 ГПК України, а тому врахування висновків Верховного Суду щодо застосування норм процесуального права у разі подібності процесуальних обставин (ситуації) є необхідним.

З повагою,
член НКР при Верховному Суді
д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри цивільного процесу,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Н.Ю. Голубєва